

Grzegorz Tokarz

Ludobójstwo Ormian w pamięci społeczno-politycznej III RP

Wschodnioznawstwo 6, 117-126

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grzegorz Tokarz

Ludobójstwo Ormian (Մեծ Եղեռն) w pamięci społeczno-politycznej III RP

Ludobójstwo Ormian, jakiego dopuścili się Turcy w okresie I wojny światowej, należy (zdaniem autora) do mniej znanych wydarzeń XX w. W wyniku zorganizowanej akcji eksterminacyjnej zginęło około 1,5 mln osób pochodzenia ormiańskiego, zamieszkujących tereny ówczesnego państwa tureckiego, zaś diaspora ormiańska ukształtowana została przez tych, którym udało się uciec. Do dzisiaj Turcja nie chce uznać tego mordy, co więcej, biorąc pod uwagę znaczenie tego kraju we współczesnych stosunkach międzynarodowych, stara się wpłynąć na inne państwa, aby nie uznały wspomnianego aktu eksterminacji za zbrodnię przeciwko ludzkości. Dla Ormian ludobójstwo to ma ogromne znaczenie, a 24 IV każdego roku uroczyste obchodzą rocznicę tych wydarzeń.

W III Rzeczypospolitej działa kilka organizacji ormiańskich, wśród których wymienić należy: Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne czy Fundację Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich. Według spisu powszechnego z 2011 r. osób, które zadeklarowały przynależność do narodu ormiańskiego jest około 3 tys. Oprócz tego żyje wielu ludzi, którzy odczuwają związek ze swoimi ormiańskimi korzeniami, deklarując przy tym narodowość polską¹.

Najważniejszym dokumentem, jaki powstał w okresie III Rzeczypospolitej, odnoszącym się do ludobójstwa Ormian jest uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 19 IV 2005 r., dla której pretekstem była 90 rocznica (co zresztą zapisano w dokumencie) ludobójstwa popełnionego na ludności ormiańskiej w Turcji podczas I wojny światowej. Warto ją zacytować w całości:

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej składa hołd ofiarom ludobójstwa popełnionego na ludności ormiańskiej w Turcji podczas Pierwszej Wojny Światowej. Pamięć o ofiarach tej zbrodni i jej potępienie jest moralnym obowiązkiem całej ludzkości, wszystkich państw i wszystkich ludzi dobrej woli².

¹ *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2012, s. 106.

² Uchwała podjęta na 101 posiedzeniu Sejmu 19 IV 2005 r.

Tejże uchwale towarzyszyło uzasadnienie, w którym stwierdzano, iż ludobójstwo Ormian uznało szereg krajów, np. Francja, Włochy, Rosja, Kanada czy Argentyna. Podkreślono przy tym, iż rola Polski powinna być szczególna, gdyż wielu Ormian przyczyniło się do rozwoju polskiej kultury, z rodzin ormiańskich wywodzą się wybitni Polacy, również ci, będący politykami. Zatem należy uchwałę traktować jako akt solidarności wobec pamięci żałoby. W uchwale nie określono, kto stał za tym ludobójstwem. Inaczej zawarto to w uzasadnieniu, stwierdzono w nim, że:

armia Imperium Otomańskiego wymordowała około półtora miliona Ormian. Mordowano zarówno aresztowanych przedstawicieli ormiańskich elit, jak i ofiary (również morderczych) deportacyjnych marszów śmierci. Ta zaplanowana i systematycznie zrealizowana zbrodnia była pierwszym aktem ludobójstwa w XX wieku³.

Ważnym wydarzeniem, odbywającym się co roku, jest Marsz Milczenia, który ma miejsce w rocznicę ludobójstwa Ormian. W marcu 2012 r. odbył się w Warszawie, a uczestniczyło w tej manifestacji około 200 osób, przeważnie imigranci z Armenii. Uczestnicy przyjechali m.in. z Warszawy, Krakowa, Katowic i Łodzi. Pochód wyruszył spod kościoła Matki Bożej Anielskiej na Wierzbnie, wcześniej Ormianie zmówili modlitwę, prowadził ją ks. Dadžad Czaturian (duchowny ten był jednym z współorganizatorów imprezy). Wspomniął, iż na świecie znajduje się wiele krajów, które z obawy przed Turcją nie chcą uznać mordów na Ormianach za ludobójstwo, lub też w ogóle nie zauważają tego historycznego faktu. Manifestacja udała się pod budynek tureckiej ambasady. Ważnym elementem były transparenty jakie nieśli ze sobą uczestnicy marszu: „Wstydz się Turcjo”, „Turcjo, uznaj ludobójstwo Ormian”. Kolejnym aspektem tej uroczystości (przed tureckim przedstawicielstwem dyplomatycznym) była prezentacja zdjęć, które ukazywały zbrodnie Turków na Ormianach w czasie I wojny światowej. Oprócz tego ze zniczy ułożono krzyż oraz położono kwiaty. Przed ambasadą turecką przemawiali dwie osoby, wspomniany już ks. Czaturian oraz jeden z uczestników marszu, Edgar Brojan. Ten ostatni stwierdził, iż ludobójstwo Ormian jest faktem, o którym Turcy chcą zapomnieć. Wyraził jednak nadzieję, że w przyszłości państwo to nie tylko uzna to wydarzenie, ale również za nie przeprosi. Podkreślił, iż Ormianie w Polsce będą co roku przychodzić pod mury Ambasady Turcji w Warszawie, aby przypominać o mordach z czasów I wojny światowej. Zauważyć należy, iż charakterystycznym elementem, świadczącym o stosunku samorządu warszawskiego do tego wydarzenia, był fakt, iż w manifestacji nie wzięły udziału żaden przedstawiciel

³ *Rocznica ludobójstwa popełnionego na ludności ormiańskiej. Mogło być około 1,5 mln ludzi*, <http://wpolityce.pl/artykuly/26976-rocznica-ludobojstwa-popelnionego-na-ludnosci-ormianskiej-moglo-okol-15-mln-ludzi> (22 X 2012).

władz miejskich. Jednak wspomniany już wyżej Ormianin zauważył, iż Polska uznawała ludobójstwo Ormian za fakt historyczny⁴.

Manifestacja była jednym z elementów obchodów rocznicy ludobójstwa Ormian. Kolejnym aspektem było spotkanie pod chaczkarem⁵ przy Ambasadzie Armenii w Warszawie. Szczególnie ciekawym wydarzeniem było zorganizowanie w Mazowieckim Centrum Kultury i Sztuki w Warszawie spotkania poświęconego pamięci Bohdana Gębarskiego – Polaka, który zainteresował się sprawą mordu na Ormianach i w 1961 r. na łamach pisma „Kierunki” opublikował artykuł *List do mego starego znajomego Turka*. Wywołał on ogromny oddźwięk wśród społeczności ormiańskiej, nie tylko w Polsce. Przetłumaczono go na język ormiański i rozpowszechniano na całym świecie. Wspomniany B. Gębarski w kwietniu 1965 r., czyli w rocznicę ludobójstwa Ormian wystosował szereg listów otwartych, w których nawoływał do pokojowego załatwienia problemu Armenii Zachodniej. Po jego śmierci (1978 r.) na grobie umieszczono chaczkar, przesłany przez Katoликosa Wszystkich Ormian Wazgena I. Podkreślić należy, iż organizujące spotkanie Fundacja Ormiańska KZKO i Koło Zainteresowań Kulturą Ormian określiły B. Gębarskiego jako „pierwszego sprawiedliwego wśród narodów świata”⁶.

Zauważyć należy, iż obchody 97 rocznicy ludobójstwa Ormian miały miejsce nie tylko w Warszawie, a postanowiono upamiętnić te wydarzenia również w innych miastach, dużo mniejszych. Wspomnieć w tym kontekście należy o uroczystości w Szczecinku. Zamieszkuje tam społeczność ormiańska, licząca około 60 rodzin. Uroczystości zapoczątkowała msza w intencji Ormian pomordowanych z ręki tureckiej. Odbываła się w obrządku ormiańsko-apostolskim, celebrowała ją ormiański ksiądz Dadžad Czaturian. Następnie odbył się turniej piłkarski, w którym wzięły udział drużyny reprezentujące Urząd Miejski, Policję, tamtejszy klub sportowy oraz Ormian (przybrała nazwę „Ararat”). Przed zawodami przypomniano historię ludobójstwa Ormian, ofiary uczczono minutą ciszy. Innym elementem obchodzonej rocznicy był piknik, w czasie którego m.in. pokazano obecnym zdjęcia obrazujące mordy tureckie na Ormianach. Dla dzieci przygotowano plac zabaw, urządzono również poczęstunek dla gości (potrawy ormiańskie). Oblicza się, że wzięło w nim udział około 150 osób, zarówno Ormian, jak i Polaków⁷.

⁴ *Warszawa: modlitwy i Marsz Milczenia w rocznicę ludobójstwa Ormian*, <http://ekai.pl/diecezje/warszawska/x53943/warszawa-modlitwy-i-marsz-milczenia-w-rocznice-ludobojstwa-ormian/> (5 X 2012).

⁵ Chaczkar to ormiańska płyta wotywna z krzyżem i inskrypcją, upamiętniająca ludzi i zdarzenia.

⁶ *Warszawskie obchody 97 rocznicy ludobójstwa Ormian 1916 r.*, <http://fundacjaormianska.pl/warszawskie-obchody-97-rocznicy-ludobojstwa-ormian-1916r/> (5 X 2012).

⁷ J. Krzemiński, *Obchody 97-rocznicy Ludobójstwa Ormian w Szczecinku*, <http://fundacjaormianska.pl/obchody-97-rocznicy-ludobojstwa-ormian-w-szczecinku/> (5 X 2012).

W 2009 r. Ormianie obchodzili 94 rocznicę ludobójstwa. Ustalono, iż w Warszawie Marsz Milczenia rozpocznie się o godz. 13, pochód wyruszy spod kościoła Matki Boskiej Anielskiej i dojdzie do ambasady tureckiej. Następnie miało się odbyć spotkanie (godz. 16) pod ambasadą armeńską. Zakończyło ten dzień nabożeństwo w Kościele św. Anny na Krakowskim Przedmieściu (w intencji ofiar), odprawione w obrządku ormiańsko-katolickim⁸.

W tym samym roku uroczystości odbyły się również na prowincji. Dość wspomnieć Giżycko, gdzie przedstawiciele gminy złożyli kwiaty na cmentarzu pod krzyżem, chcąc w ten sposób uczcić pomordowanych Ormian. Zauważyć należy, że Ormianom, którzy przybyli do Giżycka z różnych stron, towarzyszyli w uroczystościach przedstawiciele organizacji kombatanckich Armii Krajowej czy Sybiracy⁹.

Obchody 93 rocznicy ludobójstwa Ormian przez Turków w 2008 r. obchodzono w najważniejszych miastach Polski. We Wrocławiu w kościele ojców dominikanów odbyła się msza w intencji ofiar tego mordu, następnie przewidziano spotkanie środowiskowe w budynku klasztoru, a później spotkanie ze studentami w Akademii Ekonomicznej. Z kolei w Warszawie przewidziano marsz pod Ambasadę Turcji, następnie mszę w kaplicy Res Sacra Miser, później zaś spotkanie w Pałacu Kultury i Nauki, tzw. „czwartkowe dyskusje”. Z kolei w Krakowie przewidziano mszę w intencji ofiar w kościele św. Mikołaja, a po niej złożenie kwiatów pod tamtejszym chaczkaem. Następnie uznano za stosowne spotkać się na tzw. spotkaniu środowiskowym¹⁰.

Osoby, które brały udział w pochodzie w Warszawie, niosły hasła: „Przez prawdę do zgody. Stop negacjonizmowi”, a także zdjęcia pomordowanych. Ks. Tadeusz Isakowicz-Zaleski wystąpił przed ambasadą turecką i opisał cierpienia Ormian, jakich doświadczyli od Turków. Jednocześnie zwrócił się do Unii Europejskiej, aby wstrzymała się przed przyjęciem do swojego grona państwa tureckiego, zanim tamtejsze władze nie uznają ludobójstwa Ormian¹¹. Podobne uroczystości odbywały się również m.in. w 2006 i 2007 r.

W kwietniu 2005 r., w Krakowie miało miejsce VI Ogólnopolskie Spotkanie Środowiska Ormiańskiego. Rok ten był pełen rocznic ważnych dla tej społeczności, wspomnieć w tym kontekście należy powstanie alfabetu ormiańskiego (1600 lat), Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego w Krakowie (15 lat) i oczywiście ludo-

⁸ 94 rocznica Ludobójstwa Ormian. Program obchodów warszawskich – 24 kwietnia 2009 (archiwum Autora).

⁹ W. Albowicz, *Giżycko. Pod krzyżem uczcili pamięć pomordowanych Ormian*, <http://fundacja-ormianska.pl/-gizycko.-pod-krzyzem-uccili-pamiec-pomordowanych-ormian/> (5 X 2012).

¹⁰ *Obchody 93 rocznicy Ludobójstwa Ormian, program ogólnopolski*, <http://fundacjaormianska.pl/obchody-93-rocznicy-ludobojstwa-ormian-program-ogolnopolski/> (5 X 2012).

¹¹ Gaw, *Marsz milczenia w rocznicę tureckiej rzezi Ormian*, <http://www.rp.pl/arttykul/125423.html> (5 X 2012).

bójstwa na Ormianach w Turcji (90 lat). W Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej ogłoszono kilka referatów, wśród nich było wystąpienie Grzegorza Kucharczyka „Problem międzynarodowego uznania faktu ludobójstwa Ormian”. Odbyla się msza w kościele św. Mikołaja ku czci pomordowanych Ormian. Nabożeństwo odprawił ks. T. Isakowicz-Zaleski, który zwrócił się do polskich posłów, aby ci doprowadzili do uznania przez III Rzeczpospolitą rzezi Ormian jako ludobójstwa¹².

Ważnym wydarzeniem, chroniącym, po pierwsze, pamięć o rzezi Ormian, po drugie, ukazującym ją w całej rozciągłości, było wydanie w 2004 r. monografii autorstwa Grzegorza Kucharczyka zatytułowanej *Pierwszy Holokaust XX wieku*. Książkę wydało wydawnictwo Fronda. Napisano w niej m.in., iż było to pierwsze ludobójstwo w XX wieku, a jednocześnie jest ono najmniej znane ze wszystkich „ostatecznych rozwiązań”¹³.

Wspomnieć należy o wydaniu w 2006 r. książki zatytułowanej *Ormianie. Historia zapomnianego ludobójstwa* autorstwa Yvesa Ternona. Wydającym było Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Zauważyć należy, iż w polskiej prasie katolickiej spotkać się możemy z tekstami opisującymi wybrane wydarzenia w czasie ludobójstwa Ormian. W 2011 r. w piśmie „Miłujcie się” opisano szczegółowo postać biskupa ormiańskiego Ignacego Malojana, jego dzieciństwo i drogę duchową. Podkreślono, iż był lojalny w stosunku do państwa tureckiego, nawołując m.in. do wspomagania armii tureckiej w żywność, co więcej, w 1915 r. został nagrodzony przez sułtana orderem El-Chahani, monarcha przesłał mu również list z podziękowaniami. Mimo takiej postawy tureccy wojskowi postanowili go zgładzić. W artykule z detalami ukazano represje Turków wobec Ormian towarzyszących biskupowi, jak również śmierć tego duchownego (wcześniej poddawanego torturom). Co więcej, w tekście zauważono, iż proponowano duchownemu przejście na islam, dzięki czemu zachowałby życie. Piszący powyższy artykuł zauważył, iż zwłoki zostały spalone, a lekarz turecki uznał, iż biskup zmarł na zawał serca (w rzeczywistości został zastrzelony)¹⁴.

Pamiętać należy, iż duchowny ten został beatyfikowany przez Kościół katolicki, a dokonał tego w październiku 2001 r. Jan Paweł II. W czasie uroczystości Biskup Rzymu stwierdził:

zmarły w wieku 46 lat jako męczennik, przywodzi nam na myśl duchową walkę każdego chrześcijanina, którego wiara jest narażona na ataki Złego (...) wobec niebezpieczeństwa prześladowań bł. Ignacy nie poszedł na kompromis¹⁵.

¹² VI Ogólnopolskie Spotkanie Środowiska Ormiańskiego w Krakowie, <http://www.centrum-armenia.umk.pl/docs/zebranie.pdf> (22 X 2012).

¹³ G. Kucharczyk, *Pierwszy Holokaust XX wieku*, Warszawa 2012.

¹⁴ S. Bednarowicz, *Niezłomny świadek wiary*, „Miłujcie się” 2011, nr 4.

¹⁵ Ibidem.

Jasne być musiało, że decyzja o beatyfikacji tego duchownego nie mogła spotać się z aprobatą Turcji, Karol Wojtyła, stojący na czele Kościoła katolickiego jako Jan Paweł II zdecydował się jednak uczcić tego kapłana.

W „Gazecie Pomorskiej” w kwietniu 2005 r. umieszczono wywiad z piosenkarką, aktorką i reżyserem ormiańskim Amalią Sahakyan. Poruszając w rozmowie kwestie związane z ludobójstwem Ormian, artystka, która od ponad 10 lat przebywa w Polsce, zauważyła, że Ormianie chcą zapomnieć o złej przeszłości, aby relacje m.in. z Turkami stały się normalne¹⁶.

Ks. T. Isakowiczowi-Zaleskiemu, piszącemu o ludobójstwie jakiego Turcy dopuścili się na Ormianach, użyczyła swoich łamów w 2012 r. „Gazeta Polska Codziennie”. Opublikowano tekst tego kapłana zatytułowany *Genocyd Ormian*. Duchowny napisał w nim, iż Turcy nie chcą przyznać się do tej zbrodni, określili to mianem „kłamstwa tureckiego”. Stwierdził, że można je postawić na równi z kłamstwem oświęcimskim, katyńskim oraz wołyńskim. Polacy powinni uczyć się od Ormian, w jaki sposób walczyć o pamięć ofiar¹⁷.

Informacje dotyczące ludobójstwa Ormian pojawiają się również w pismach o charakterze lokalnym, dość wspomnieć „Niezależną Gazetę Opolską”, która opisała nabożeństwo, które odbyło się w Krapkowicach (w ramach V Krapkowickiego Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej), w kościele św. Mikołaja 29 IV 2011 roku. Mszę w rycie ormiańskim odprawił ks. Isakowicz-Zaleski. Ta internetowa gazeta zauważyła, iż kapłan przedstawił mordy na Ormianach jako pierwsze ludobójstwo w XX w.¹⁸

O ludobójstwie Ormian mówi się również w polskich rozgłośniach radiowych: w audycji, jaka została wyemitowana w Radiu Wnet w kwietniu 2012 r. odbyła się dyskusja, w której wzięli udział historyk Krzysztof Jabłonka i Edgar Broyan, zamieszkały w Polsce Ormianin. Rozmawiano tam o przyczynach ludobójstwa, jego przebiegu, jak również o ofiarach. Program ten nadano w 97 rocznicę rzezi Ormian¹⁹.

Wspomnieć należy, iż w Polsce reprezentowana jest również kinematografia, ukazująca ludobójstwo Ormian w Turcji, na uroczystościach 70 rocznicy wybuchu II wojny światowej (2009 r.) w Warszawie wyświetlono film ormiańskiego reżysera Atoma Egojana zatytułowany „Ararat”²⁰.

¹⁶ Siła w pieśniach. Rozmowa z Amalia Sahakyan. Rozmawiała Karina Obara, „Gazeta Pomorska”, 30 IV 2005.

¹⁷ T. Isakowicz-Zaleski, *Genocyd Ormian*, „Gazeta Polska Codzienna”, 24 IV 2012.

¹⁸ T. Kwiatek, *Ludobójstwo Ormian było pierwszym ludobójstwem dokonany w XX w.*, powiedział książdz Isakowicz Zaleski podczas mszy świętej rycie ormiańskim w Krapkowicach, <http://www.ngopole.pl/2011/04/30/%E2%80%9Eludobojstwo-ormian-bylo-pierwszym-ludobojstwem-dokonany-w-xx-w-%E2%80%9D-powiedzial-ks-iskowicz-zaleski-podczas-mszy-swietej-w-rycie-ormianskim-w-krapkowicach/> (5 X 2012).

¹⁹ *O ludobójstwie Ormian w specjalnej audycji Radia Wnet*, <http://www.radiownet.pl/#/publikacje/o-ludobojstwie-ormian-w-specjalnej-audycji-radia-wnet> (5 X 2012).

²⁰ *Warszawskie obchody 70. Rocznicy II wojny światowej*, http://www.karta.org.pl/Aktualnosci/Warszawskie_obchody_70_rocznicy_wybuchu_II_wojny_swiatowej/133 (5 X 2012).

Interesującą inicjatywę wykazali działacze Forum Młodych Dyplomatów i Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, organizując w kwietniu 2005 r. w murach Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie panel dyskusyjny zatytułowany „Pierwszy Holokaust XX w. – ludobójstwo Ormian”. Wśród prelegentów znaleźli się m.in. konsul Republiki Armenii Hayk Grigoryan, historyk Grzegorz Kucharczyk i ks. Tadeusz Isakowicz-Zaleski. O ile historyk opowiadał o przebiegu wydarzeń, a dyplomata o znaczeniu tego wydarzenia dla współczesnych relacji między Armenią a Turcją, o tyle interesujące wystąpienie miał ks. T. Isakowicz-Zaleski, który skupił się na stosunku współczesnych polskich władz do ludobójstwa Ormian. Stwierdził, że nacisk Turcji na rządzących, jak i na wysokich hierarchów duchownych, aby nie podnosić tego problemu lub też nie nazywać tychże mordów ludobójstwem, często jest skuteczny. Przy czym poważne znaczenie ma w przypadku wpływania na władze państwowe III Rzeczypospolitej fakt, iż Polska uczestniczy w akcji zbrojnej w Iraku. Zapewnienie sobie życzliwości Turcji jest dla nich ważniejsze od prawdy historycznej²¹.

Wspomnieć należy o 70 rocznicy wybuchu II wojny światowej, którą obchodzono w Warszawie (wrzesień 2009 r.), zaś koordynatorem imprez był Dom Spotkań z Historią. Wśród wielu podejmowanych tematów i inicjatyw można było znaleźć te poświęcone ludobójstwu Ormian. Odbyła się konferencja zatytułowana „Od Ormian po Ruandę – porównawcze studia nad ludobójstwem”, otworzono na niej m.in. panel zatytułowany „Reakcje świata zewnętrznego na zagładę Żydów, Ormian, Tutsi, ofiary Darfuru, ludobójstwo na Bałkanach”²².

Interesującym wydarzeniem była I Debata Lemkinowska, jaka miała miejsce w Warszawie, w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego 27 I 2011 r. Organizowała ją Fundacja im. Prof. Bronisława Geremka, a zatytułowana była „Pojęcie ludobójstwa we współczesnej polityce międzynarodowej. Przykłady Turcji i Ruandy”. Uczestniczyli w niej m.in.: Daniel Rotfeld i Konstanty Gebert. W kwestii mordów na Ormianach wypowiadał się turecki historyk Halil Berktaş. Podkreślił, iż podstawowym problemem Turków jest analizowanie tego wydarzenia przez pryzmat prawa a nie prawdy historycznej. Nie chcąc być stawiani na ławie oskarżonych, Turcy bronią się przed przyjęciem faktu, iż w czasie I wojny światowej mieliśmy do czynienia z ludobójstwem. Przez dziesiątki lat w Turcji nie poruszano tego problemu²³.

W Polsce działa Stowarzyszenie Europa Przyszłości, jego celem jest walka z islamizacją Europy i Polski, w żaden sposób jego członkowie nie dążą do konfrontacji

²¹ M. Konarski, *Ludobójstwo Ormian i jego postrzeganie po 90 latach-relacja*, <http://www.psz.pl/tekst-1239/Maciej-Konarski-Ludobojstwo-Ormian-i-jego-postrzeganie-po-90-latach-relacja> (5 X 2012).

²² *Warszawskie obchody...*, *op.cit.*; *Od Ormian po Ruandę*, http://www.dsh.waw.pl/pl/4_346 (5 X 2012).

²³ *I Debata Lemkinowska. Pojęcie ludobójstwa we współczesnej polityce międzynarodowej. Przykłady Turcji i Ruandy*, <http://www.geremek.pl/index.php?id=159&lang=pl> (22 X 2012).

z muzułmanami, jednak podkreślają, iż religia ta może być krytykowana w tym samym stopniu, co inne wyznania. Swoją działalność zapoczątkowali w 2008 r. Jednym z założycieli tego Stowarzyszenia był Grzegorz Lindenberg, osoba w przeszłości zakładająca „Gazetę Wyborczą” i „Super Express”, piastujący funkcję członka Rady Nadzorczej AWR „Wprost”. Wśród głównych działań z 2005 r. wymieniono współpracę z mniejszością ormiańską w celu nagłośnienia sprawy mordów tureckich z lat 1915-1916, np. poprzez organizowanie debat. Na wydawanym przez nich portalu euroislam.pl przedstawia się różne poglądy na to wydarzenie²⁴.

Przy Uniwersytecie Mikołaja Kopernika działa Centrum Badań Ormiańskich, na stronie internetowej tej struktury w 90 rocznicę ludobójstwa Ormian przeprowadzono wywiad na temat tego wydarzenia z dr. Tomaszem Marciniakiem, socjologiem. Opowiedział on o tej zbrodni, jakie ma ona znaczenie dla społeczności ormiańskiej w Polsce i za granicą²⁵.

W czerwcu 2006 r. odbył się w Toruniu III Toruński Dwudzień Ormiański, którego organizatorem było Centrum Badań Ormiańskich UMK. Przybył na niego m.in. ambasador Armenii. Oprócz prezentowania sztuki, nauki i tradycji ormiańskich pojawiły się na tej imprezie treści związane z ludobójstwem Ormian w czasie I wojny światowej (film animowany)²⁶.

Wspomnieć należy o ustawianiu w Polsce chaczkarów, które mają m.in. przypominać o ludobójstwie Ormian. W 2004 r. chaczkar ustawiono w Krakowie przy kościele św. Mikołaja, gdzie miał upamiętnić trzy wydarzenia: po pierwsze, 700 lat życia Ormian na ziemiach polskich; po drugie, ofiary ormiańskie II wojny światowej; po trzecie, upamiętnienie ludobójstwa na Ormianach dokonanego przez Turków w okresie I wojny światowej²⁷.

W październiku 2005 r. w Elblągu odbyła się uroczystość otwarcia chaczkaru obok kościoła Miłosierdzia Bożego. Wążący około 500 kg obelisk ma upamiętniać powstanie alfabetu ormiańskiego oraz ludobójstwo Ormian dokonane w czasie I wojny światowej²⁸.

W Gliwicach, w lipcu 2011 r. przed kościołem św. Trójcy ustawiono chaczkar, który poświęcił prymas Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego na Ukrainie.

²⁴ Zarząd Stowarzyszenia Europa Przyszłości, <http://www.euroislam.pl/index.php/stowarzyszenie/zarzad/> (22 X 2012).

²⁵ 24 kwietnia – obchody 90 rocznicy rzezi Ormian przez Turków. Pamięć o ludobójstwie. Rozmowa z dr Tomaszem Marciniakiem, socjologiem z Centrum Badań Ormiańskich UMK, rozmawiała Karina Obara, http://www.centrum-armenia.umk.pl/docs/90_rocznica_rzezi.pdf (22 X 2012).

²⁶ T. Marciniak, *Swobodnie pisany, ale rzetelna relacja z imprezy kolejnej*, <http://www.centrum-armenia.umk.pl/dwudnie/3dwudzienrelacja.pdf> (22 X 2012).

²⁷ VI Ogólnopolskie Spotkanie Środowiska Ormiańskiego w Krakowie, <http://www.centrum-armenia.umk.pl/docs/zebranie.pdf> (22 X 2012).

²⁸ *Elbląg. Chaczkar w Elblągu*, <http://www.spispodroznny.pl/miejsca/38-warmisko-mazurskie/9-chaczkar-w-elblagu> (22 X 2012).

Wśród ważnych gości byli również proboszcz parafii ormiańsko-katolickiej w Gdańsku i proboszcz katedry ormiańskiej we Lwowie. Nie zabrakło przedstawicieli państwa polskiego i armeńskiego, pierwsze było reprezentowane przez wiceprezydenta Gliwic, drugie przez ambasadora Armenii w Polsce. Przyjechali Ormianie z Warszawy, Gdańska, Krakowa, Katowic, Wrocławia, Rzeszowa i Obornik Śląskich²⁹.

W wrześniu 2012 r. we Wrocławiu, przy Klasztorze i Kościele Dominikanów ustawiono chaczkar, który został przetransportowany z Armenii. Również on miał upamiętnić trzy wydarzenia, czyli wielusetletnią obecność Ormian w Polsce, ofiary polskie i ormiańskie na Kresach Wschodnich dawnej II Rzeczypospolitej w XX w., oraz ludobójstwo Ormian dokonane przez Turków. Organizatorem tej imprezy było Towarzystwo Ormian na Dolnym Śląsku³⁰.

W październiku 2005 r. we Wrocławiu, w Kościele Ojców Dominikanów miało miejsce odsłonięcie pamiątkowej tablicy, napis na niej oznajmiał, iż poświęcono ją pamięci Ormian, którzy zginęli w wyniku ludobójstwa tureckiego i tych, którzy na dawnych Kresach II Rzeczypospolitej padli ofiarą II wojny światowej³¹. W tym samym czasie w stolicy Dolnego Śląska otwarto uliczną wystawę, na której zaprezentowano zdjęcia pomordowanych przez Turków Ormian. Jednak w wyniku działań Urzędu Miasta Wrocławia zdecydowano się ją zdemontować. W sprawie tej wypowiedział się ks. T. Isakowicz-Zaleski, który stwierdził, iż władze zdecydowały się na ten krok pod wpływem interwencji ambasady tureckiej. Co ciekawe, wcześniej urzędnicy wyrazili zgodę na tę wystawę³².

W kwietniu 2012 r. w Kielcach, w murach Świętokrzyskiego Urzędu Wojewódzkiego, otworzono wystawę fotograficzną „Ludobójstwo Ormian”, otworzyła ją wojewoda Bożentyna Pałka-Koruba. Wystawiono 10 zdjęć obrazujących mordy na ludności ormiańskiej w XX w.³³

Podkreślić należy, iż Ormianie zamieszkujący III Rzeczypospolitą pragną kultywować pamięć o tej zbrodni, próbują zainteresować nią polskie środowiska naukowe, polityczne, poszerzyć wiedzę zwykłych Polaków. Korzystają z różnorodnych dróg, poprzez sztukę, naukę czy publicystykę.

²⁹ T. Isakowicz-Zaleski, *Arcybiskup ze Lwowa poświęcił Chaczkar w Gliwicach*, <http://www.isakowicz.pl/index.php?page=news&kid=8&nid=4487> (22 X 2012).

³⁰ T. Isakowicz-Zaleski, *Odsłonięto chaczkar we Wrocławiu*, <http://www.isakowicz.pl/index.php?page=news&kid=8&nid=6773> (22 X 2012).

³¹ *Tablica pamiątkowa*, <http://armenia.republika.pl/genocide/tablica.html> (22 X 2012).

³² M. Nogaj, *Urządnik usunął wystawę o rzezi Ormian*, <http://wroclaw.gazeta.pl/wroclaw/1,357-71,2985476.html> (22 X 2012).

³³ <http://www.kielce.uw.gov.pl/index.php?str=218&id=4104> (22 X 2012).

Summary

Grzegorz Tokarz

Armenian Genocide (Մեծ Եղեռն) in the the socio-political memory of Third Republic of Poland

This article applies to the memory of contemporary Polish society about the genocide of Armenians in Turkey during World War One. Author mentioned the most important Armenian organizations operating in Poland. He described the role that the awareness of Polish Armenians plays the memory of those events. What initiatives take to the Poles learned about the painful events of Armenian history. Author describes the activity of the Poles in the work of the commemoration of the Armenian genocide (the relevant resolutions of the Sejm).

Grzegorz Tokarz – dr nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce, adiunkt w Zakładzie Studiów nad Geopolityką Instytutu Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego